

LEKSIK MARULIĆEVE SUZANE

Amir Kapetanović

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.-13
Izvorni znanstveni rad

Amir Kapetanović
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16
10 000 Z a g r e b
akapetan@ihjj.hr

I. O Marulićevoj *Suzani* dosad je napisano malo stručnih i znanstvenih radova, ali zanimanje za taj ranonovovjekovni epilij ne posustaje od vremena iliraca do danas, što se vidi po broju izdanja (I. Kukuljević Sakcinski 1855. i 1856, I. Kukuljević Sakcinski i V. Jagić 1869, I. Slamnig 1970, M. Franičević i H. Morović 1979, N. Kolumbić 1990, J. Vončina 1993, M. Tomasović 2000, B. Lučin 2001. i 2003¹). Taj važni segment Marulićeva hrvatskoga dijela književnoga opusa nijedanput nije tiskan za njegova života (za razliku od *Judite* koja je tripot tiskana do Marulićeve smrti). Tekst Marulićeve *Suzane* poznajemo samo posredstvom dvaju mlađih prijepisa (stariji/kraći prijepis iz jednoga londonskoga rukopisa, pohranjenoga u NSK sign. 6634, i mlađi/cjeloviti prijepis iz *Vartla* Petra Lucića, Arhiv HAZU sign. IVa 31). Ne znamo koje je godine nastala *Suzana*, ali prema Marulićevu svjedočenju s početka toga teksta jasno je da nastaje poslije *Judite* (*Pomogal si mene udovicu hvalit, / Sad ove družbene hvale pomoz mi dit*, s. 7–8). Želeći dočarati *Juditinu* ljepost, Marulić u 4. libru svoga prvoga epskoga sastava na hrvatskom jeziku spominje među ostalim ljepoticama i Suzanu, što bi se moglo uzeti i kao jezgra njegove buduće obrade: *Al ku vidiv ognjem jur studena starost*

¹ Potpuni pregled dosadašnjih izdanja vidi u radu B. L u č i n a: »Prinosi tekstu i tumačenju Marulićeve *Suzane*«, *Colloquia Maruliana*, XII, Split 2003, str. 146–147. U tom je broju 2003. godine objavljeno posljednje (i to kritičko) izdanje Marulićeve *Suzane* u redakciji B. L u č i n a (str. 163–193).

/ užga se dviju prem, kim sva laž da žalost (s. 1132–33) i u autorskoj bilješki uz te stihove piše: *Ovo je Susana, žena Joakina, na ku se starci namuraše. I ona ne pristavši k njim, nalagaše na nju, i našad u laž, pobijeni biše kamen'jem. Zato di: kim sva laž da žalost.*² U literaturi o Maruliću često se ističe specifičnost njegova izbora biblijske građe jer za svoje hrvatske epske sastave kao središnje likove uzima starozavjetne junakinje udovicu Juditu i suprugu Suzanu, a priče o njima nalazimo samo u *Vulgati*, ne i u hebrejskim i protestantskim svetim knjigama.

Što se jezika *Suzane* tiče, dosadašnje istraživače i priređivače teksta ponajviše je zanimao leksik, i to lokalizmi, romanske posuđenice, Marulićev leksički izbor s obzirom na svetopisamski latinski tekst i hermeneutičko-tekstološki problemi.³ Bolji uvid u Marulićev leksik omogućen je potpunim čestotnim rječnicima koji prate njegove tekstove u ediciji *Sabrana djela Marka Marulića*. Tako je leksik *Suzane* predstavljen u spomenutoj ediciji zajedno s leksikom ostalih njegovih »pisni razlikih«.⁴

II. Nedvojbeno su romanske posuđenice u Marulićevu književnom jeziku neizbrisiv kulturni trag, a njihova brojnost u *Susani*, i to osobito u usporedbi s *Juditom*, uzima se kao znak Marulićeva približavanja govornom jeziku.⁵ Riječ je

² M. Marulić: *Judita*, priredio, popratio bilješkama i sastavio rječnik Milan Moguš, *Sabrana djela Marka Marulića*, I, Književni krug, Split 1988, str. 156.

³ M. Šrepeš: »O Maruliću«, *Rad JAZU*, 146, Zagreb 1901, str. 211–217; M. Hrašt: »Crtime o Marulićevoj čakavštini«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića (1450–1950)*, Zagreb 1950, str. 245–277; A. Djamić: »Nekoliko priloga poznavanju Marulićeve poezije«, *Hrvatsko kolo*, Zagreb 1950, str. 488–495; J. Bratulić: »Književno-jezična baština u 'Susani' Marka Marulića«, *Sjaj baštine*, Split 1990, str. 135–146. [Prvi put u zborniku *Dani Hvarskog kazališta*, XV, Split, 1989.]; M. Tomasović: »Poetski ukrasi u Marulićevoj »Susani««, *Dani Hvarskog kazališta*, XV, Split 1989, str. 74–82; M. Tomasović: »Stručak ljljiana iz vrtla Marulova«, *Susana*, priredio i protumačio Mirko Tomasović, Ceres naklada, Zagreb 2000, str. 9–26; C. Pavlović: »Paradigme Marulićeve *Suzane*«, *Colloquia Maruliana*, XI, Split 2001, str. 355–369; B. Lčin: »Prinosi tekstu i tumačenju Marulićeve *Suzane*«, *Colloquia Maruliana*, XII, Split 2003, str. 145–162.

⁴ M. Marulić: *Pisni razlike*, priredio Josip Vončina, *Sabrana djela Marka Marulića*, 2, Književni krug, Split 1993.

⁵ J. Bratulić uspoređuje: »Za razliku od *Judite*, u kojoj gotovo nema riječi koja je svezana za govor ulice, tj. za kolokvijalan način izražavanja, u *Susani* je prisutan znatan broj romanizama i dalmatinizama, odnosno spalatinizama. *Susanom* je Marulić, prema tome, zakoraknuo na područje govora, uvodeći ga u književnost« (J. Bratulić: n. dj. str. 137). Na koncu zaključuje: »Marulić je *Susanom* bliži začinjavcima, svjesno se udaljivši od 'poet ki pišu verse', te je i jezik njegove poeme blizak ulici, govoru splitskih kala« (J. Bratulić: n. dj. str. 146). M. Tomasović u predgovoru izdanja *Suzane* ističe da Marulić ostvaruje neposrednost s čitateljima unoseći kolokvijalizme, romanizme, spalatinizme, poštapalice iz svakodnevice te makaronštinu iz splitskoga žargona poput *lasa dir ki vole* (M. Tomasović: n. dj., str. 23). Tomasović afirmativno pristupa talijanizmima: »Unijeti talijanizmi pridonijeli su stanovitom artizmu, jer su na položaju rime, pa je postignuto na nekoliko mjesta efektno, dinamično srokovanje: *frutti – čuti; spluti – tutti* (125–128); *koluri – puri; azuri – valuri* (128–130)« (M. Tomasović: n. dj., str. 64). Marulić je promišljeno, a ne spontano i nehitično unosio prilagođene inojezične elemente, koji nisu

o promišljenu izboru pri kojem se jezično čistunstvo povlači ako posuđenica može biti funkcionalna u srokovanju (*fuma x druma*, s. 171 x 172) ili uporaba može biti fonostilistički opravdana (*fuMA niMA*, s. 171).

U autorskim marginalnim bilješkama u *Juditi* Marulić je obilnije tumačio upotrijebljene riječi, u *Suzani* (uz 122. stih) tumači samo jedan apelativ u množini grčkoga podrijetla: *Berilji su drazi kameni, žuti i svitli, prozračni*⁶. Iz toga se podatka ne može zaključiti da su sve ostale upotrijebljene riječi bile onda svima poznate i čestotne u južnočakavskim idiomima, napose u splitskom govoru, kao što bi bilo pogrešno pretpostaviti na temelju rijetkih potvrda nekih riječi u Marulićevim tekstovima (npr. *pentur*) da mnoge posuđenice koje on rabi nisu bile dio govora, nego samo pisanoga jezičnoga izražavanja. Premda AR nije mogao obuhvatiti sve stare izvore niti ih je detaljno pocrpao, taj rječnik ipak može pokazati čestotnost nekih riječi u stara vremena. Primjerice, romanizam *čalun* (= 'prostirka', tal. *celone*)⁷ prema AR-u je hapakslegomenon, potvrđen samo u Marulićevoj *Suzani*. I pridjev *dijabolik* (s. 311), koji Marulić rabi u *Suzani* u jednoj rimi, prema AR-u je hapakslegomenon. U istom Marulićevu tekstu nalazimo i pridjev *djavli* (208), koji je obilno potvrđen u hrvatskoj starijoj i novijoj pisanoj baštini. Osim tih primjera navedimo još nekoliko sinonimnih parova u kojima je barem jedna riječ posuđenica: *foja* (s. 90) – *list* (s. 36, 212); *žardin* (s. 137, 139, 151, 154) – *vartal* (s. 126, 164, 184, 205, 226, 229) – *perivoj* (s. 87, 132, 377); *ružica* (s. 36) – *rusula* (s. 118); *stolica* (s. 85) – *katidra* (s. 333); *pur* (s. 128) – *čist* (s. 12, 148, 324, 339, 353, 538, 752); *kondemnat* (s. 390) – *osuditi* (s. 363, 543, 568, 584); *Žudiji* (s. 73) – *Židove* (s. 77); *lez* (s. 278) – *zakon* (s. 57, 63, 278, 348, 397, 480, 568, 598, 600, 763).⁸ Među navedenim posuđenicama izdvajaju se *foja* (tal. *foglia*, mlet. *foja*), *lez* (tal. *legge*, mlet. *leze*) i *kondemnat*⁹ (lat. *condemnare*) jer su to ne samo jedine potvrde u Marulićevu hrvatskom dijelu književnoga opusa nego i, sudeći prema podacima u AR-u, jedine potvrde u hrvatskoj pisanoj baštini. *Perivoj* (ngrč. *peribóli*) i *žardin* (tal. *giardino*, mlet. *zardin*) potvrđeni su i u drugih starih pisaca, a zanimljivo je da su te posuđenice u Marulića potvrđene samo u *Suzani*.¹⁰

morali biti česti u splitskom govoru; M. Hraste vidio je nekoć u jeziku Marulićevu jezik »kojim se služio narod splitski onoga vremena« (H r a s t e: n. dj., str. 260).

⁶ M. M a r u l i ć: »Suzana«, kritičko izdanje, priredio Bratislav L u č i n, *Colloquia Maruliana*, XII, Split 2003, str.192.

⁷ Detaljnije o podrijetlu te riječi v. J. H y r k ä n e n: *Der lexikalische Einfluss des Italienischen auf das Kroatische des 16. Jahrhunderts*, Helsinki 1973. U AR-u potvrđen je u jednom izvoru iz 15. st. i *čelun* (usp. AR, s. v. *čelun*).

⁸ Trebalo bi zapravo podijeliti potvrde na različita značenja leksema *zakon*, ali ovom prigodom nećemo se u to upuštati.

⁹ Prema rkp. NSK R 6634. U AR-u pod natuknicom *kondenati* (prema *Vartlu*).

¹⁰ Nadalje: talijanizam *pur* (= 'čist'), osim što je potvrđen jedanput u *Juditi* i jedanput u *Suzani*, upotrebljavali su i drugi hrvatski pisci. U AR-u nisu navedene posuđenice *rusula* i *katidra* iz *Suzane*, inače u tom rječniku slabo potvrđene; *katidra* (zapis *chatidre*) nije jer je *Suzana* utemeljena na inačici iz *Vartla*, u kojemu na tom mjestu stoji oblik *katride*, pa je i potvrda iz *Suzane* u AR-u navedena pod natuknicom *katrida*. *Katidra* i *stolica* nisu sinonimi nego bliskoznačnice, a *stolica* bi mogla biti i hiperonim jer je *katidra* posebna vrsta sjedalice

Osim uspostavljanja unutar tekstovnih relacija, moguće je uspostaviti odnos među različitim Marulićevim hrvatskim tekstovima. Primjerice, Marulić trbuh proždrljivca povezuje s glinenom posudom (loncem), pa u *Juditi* za to rabi čakavski prilagođenu riječ španjolsko-arapskoga podrijetla *žara*, a u *Suzani* venecijanizam *lavez* (*lavezo*, tal. *laveggio*).

Tarbuh kako žara nadmen odstojšaše (s. 1513)¹¹

Svih jistvin lavezi bihu tarbusi njih (s. 277)¹²

U Marulićevoj *Suzani* ima još istoznačnica/bliskoznačnica, a ovom prigodom navedimo neke hrvatskoga (slavenskoga) podrijetla: *znoj* (s. 215) – *vručina* (s. 771, 774), *toplina* (s. 162, 224) – *kris* (s. 215); *razum* (s. 41, 170, 171, 555, 726) – *razbor* (s. 444) – *pamet* (s. 208, 589, 674) – *razlog* (s. 145, 318) – *um* (s. 46); *hvoja* (s. 89, 108) – *kita* (s. 52, 220); *nalog* (s. 317, 481) – *brime* (s. 588); *potvoriti* (s. 405) – *osvaditi* (s. 550); *netora* (s. 303) – *nevolja* (s. 467, 701); *svada* (s. 495) – *kar* (s. 495); *hladišće* (s. 165) – *sinca* (s. 86, 606) – *sin* (s. 92); *vladika* (s. 356) – *gospoja* (s. 155), *kip*¹³ (s. 40) – *tilo* (s. 272) – *put* (s. 228, 424, 426, 591), *bljusti se* (s. 590) – *čuti se* (s. 668), *prirok* (s. 409) – *grih* (s. 12, 15, 76, 173...) – *blud* (s. 282, 283, 548, 593...), *hiniti* (s. 642) – *voriti* (s. 415). Među navedenim riječima moguća je uspostava sinonimnoga odnosa. Pritom treba imati na umu da »u govoru polisemija i ne postoji jer se aktualizira samo jedno od značenja (jedan semem) višeznačne riječi«,¹⁴ a višeznačnice »(...) ne ulaze u sinonimne odnose u ukupnosti svoga značenja, nego samo odvojenim značenjem«. ¹⁵ Tako, primjerice, premda *stado* i *črida* mogu biti sinonimi, te riječi u Marulićevoj *Suzani* nisu ostvarene kao sinonimi (usp. u izd. iz 2003. stih 134: *kon koga pasiše stado pitomih črid*) jer je *čridu* u *Suzani* Marulić ostvario kao riječ koja ima značenje 'živina'. Marulić osim sinonima uspijeva iskoristiti i dublete, pa se tako ključna riječ u *Suzani* javlja dubletno, *laž* i *laža*, a obje su istoznačnice, imenice ženskoga roda različitih paradigmatičkih oblika, obilno potvrđene u pisanoj baštini.

(sudačka stolica ili stolica kojega dostojanstvenika). Oba oblika *Židove* i *Žudiji* upotrebljavali su stari pisci, ali čini se da je Marulić samo jedanput i neutralno u *Suzani* upotrijebio oblik *Žudiji*, a u drugim njegovim hrvatskim pjesmama nalazimo tri potvrde koje su uvijek u svezi s riječima *prokleti/proklati* (= *prokljati!*).

¹¹ M. M a r u l i ć: *Judita*, n. izd. (1988), str. 170. U članku su moja sva isticanja (bold) unutar citiranih stihova.

¹² M. M a r u l i ć: *Suzana*, n. izd. (2003), str. 175.

¹³ U priručnicima (AR, s. v. I. *kip*) piše da je mađarskoga podrijetla.

¹⁴ B. T a f r a: »Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem)«, *Jezikoslovna razdvojba*, Mala knjižnica Matice hrvatske, Novi niz: kolo III, knjiga 16, Matica hrvatska, Zagreb 1995, str. 25.

¹⁵ B. T a f r a: »Sinonimija«, *Jezikoslovna razdvojba*, Mala knjižnica Matice hrvatske, Novi niz: kolo III, knjiga 16, Matica hrvatska, Zagreb 1995, str. 20. Na tom mjestu B. Tafra piše da višeznačnice »najčešće« ne ulaze, a mi smatramo da *nikad* ne ulaze u sinonimne odnose u ukupnosti svoga značenja.

Ako usporedimo Vetranovićevu dramsku i Marulićevu epsku obradu priče, vidimo da je Marulić poput petrarkista ušao u potanku deskripciju Suzanine vanjske i unutarnje ljeposti, a Vetranović je isticao samo njezinu vanjsku ljepotu i najviše je prostora dao iskazima dvojice staraca, koji, u petrarkističkoj maniri, jedan drugomu priznaju osjećaje prema istoj ženi. Te petrarkističke dionice mogle bi biti stihovi nama nepoznata Vetranovićeva ljubavnoga pjesništva jer u njima nalazimo tipične petrarkističke konceptualne metafore¹⁶ kojima je *ljubav* ciljno područje (*target domain*). Primjerice, u podlozi samo nekoliko stihova jedne Izakove replike (s. 136–142) nalazimo ih četiri (*ljubav je rat, ljubav je čarolija, ljubav je bolest, ljubav je vatra*).¹⁷

(...) oćutih u jadu <i>stril</i> , ki me <i>skončaje</i> ,	LJUBAV JE RAT
er slavna Suzana izšeta po travi,	
nje liepos izbrana ter me tuj <i>zatravi</i> ,	LJUBAV JE ČAROLIJA
rad koje ostaju toliko <i>bolježljiv</i>	LJUBAV JE BOLEST
i umrieti ne haju, da veće nijesam živ;	
a to zna bog pravi, koji me satvori,	
u živoj <i>žeravi</i> da srce me <i>gori</i> (...) ¹⁸	LJUBAV JE VATRA

U Marulićevu epiliju petrarkistička očitovanja su posve prigušena, kaže se da su starci Suzanu »zimirili« i potom »zašli u ljubav« te se opisuje kako je vrebaju kao zvijeri. Na koncu se taj dio teksta o njihovoj »nečistoj ljubavi« zaključuje primjenom konceptualne metafore LJUBAV (= strast) JE ROPSTVO: *Biše svaki njih sžet ljubavju nečistom, / Svuda svezan i spet zamčicom tom istom* (s. 209–210).¹⁹ Marulić u opisu ženske ljepote slijedi poznate domaće i strane petrarkiste. Opis odgovara, u literaturi se navodi, opisima ženske ljepote kako je »(...) vide slikari potkraj 15. i u 16. stoljeću: tankih obrva, izrazito bijele puti i rumenih obraza«. ²⁰ Međutim, na površinskoj, izraznoj razini, Marulićev leksički izbor u

¹⁶ Metafora se ovdje promatra na tragu kognitivne teorije metafore, počevši od temeljne knjige G. L a k o f f a i M. J o h n s o n a (*Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1980). Primjena veoma zanimljivih novijih, i složenijih pristupa metafori (npr. G. Fauconniera i M. Turnera) ovom prigodom nije potrebna. Spomenimo i istraživanja Z. K ö v a c s e s a koji posebno istražuje metafore s obzirom na osjećaje (*Metaphor and Emotion, Language, Culture, and Body in Human Feeling*, Cambridge University Press, Cambridge 2003).

¹⁷ Hanibal Lucić znao je sažeti nekoliko konceptualnih metafora samo u jedan stih, usp. posljednji stih 9. pjesme *Otkad se zamota* u njegovu kanconijeru: *Plać, plam, ranu ljutu i uzu zabude*, usp. Usp. H. L u c i ć – P. H e k t o r o v i ć: *Skladanja izvarsnih pisan razlicih / Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari ine*, priredio Marin Franičević, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 7, Matica hrvatska – Zora, Zagreb 1968, str. 37.

¹⁸ Stihovi citirani prema: *Pjesme Mavra Vetranovića Čavčića*, skupili Dr. V. Jagić, Dr. I. A. Kaznačić i Dr. Gj. Daničić, Stari pisci hrvatski, IV (dio II), JAZU, Zagreb 1872, str. 346.

¹⁹ M. M a r u l i ć: n. izd. (2003), str. 173.

²⁰ N. B e z i ć - B o ž a n i ć: »Tragovi svakodnevnog života u djelima Marka Marulića«, *Colloquia Maruliana*, X, Split 2001, str. 226.

jednoj pojedinosti (što je vjerojatno ustupak samo zbog rime) ne odgovara normiranom petrarkističkom renesansnom opisu ženske ljepote. Na rijetkost imenice *šija* u petrarkističkoj deskripciji žene već je upozoreno.²¹

*Bile biše šije, a čarnih očiju,
glavice milije ner ti reć umiju...*²² (s. 31–32)

Držimo da taj neobični leksički izbor ne donosi konotacije koje bi štetile uzornosti Suzanine ljepote. No, moramo istaknuti da naše renesansne ljepotice nemaju *bilu šiju* nego *bili vrat* ili *bilo g(a)rlo*, primjerice, Š. MENČETIĆ: *niz bijelo ter grlo kosice svê prosu; a džiljom prinesla bijeli vrat i čelo*;²³ H. LUCIĆ: *Tko čista izmota iz zlata preden zlat / Ter ovoj omota gospoји bili vrat (...)* *Tko garlo iz bila mramora i ruke / I parsi izdila s dvi drage jabuke*?²⁴ Važno je naglasiti da Marulić u *Suzani* nijedanput nije upotrijebio riječ *vrat*, premda je mogao u rimi stiha u kojem je upotrijebio sinonim *garlo* (*nju za garlo hvat, ča htiše pribivat*, s. 382). *Šiju* je upotrijebio u *Suzani* još jednom, i to u frazemu *smlatiti* (komu) *šiju* (*smlativši jim šiju stinami hitaje*, s. 657), što odgovara danas uobičajenijemu frazemu *slomiti* (komu) *šiju* (= ‘ubiti koga’). U *Juditi* Marulić ne upotrebljava *garlo* u značenju ‘vrat’, a riječ *šija* javlja se u kontekstima različitim od onoga u *Suzani* (u opisu Suzanine ljepote):

Takoj ti svidova svinju da utije / pomnja težakova, češuć oko šije (s. 1302–1303);²⁵ *Tako svaki dojde šiju nakarcavši / i u gradu projde, okol razsakavši* (s. 1802–1803);²⁶ (...) *dokla ne podbiše pod jaram svu šiju, / pokol umoriše s poroci Mesiju* (s. 2116–2117).²⁷

Primijećeno je da Marulić rabi domaće pravne nazive,²⁸ ali to nisu samo *sud* (= ‘prosudba; presuda; sudište’, s. 57, 254, 285, 347...), *sudac* (s. 347, 396) i *rota* (s. 366) nego i *zakon* (s. 57, 63, 278, 348...), *prav* (s. 256, 304, 345, 367, 454...), *pravda* (s. 57, 147, 262, 318...), *nepravda* (s. 478), *pravden* (s. 140, 407, 449, 570), *nepravden* (s. 417), *priseći* (s. 239), [*nepravo*] *suditi* (s. 16, 167, 281, 364...), *osuditi* [*pravoga*] (s. 543, 568, 584, 363), *osvaditi* (s. 550), *svidok* (s. 550), [*krivo*] *svidočiti*

²¹ T. B o g d a n: »Marulić i petrarkizam«, *Colloquia Maruliana*, XI, Split 2002, str. 377–385.

²² M. M a r u l i ć: n. izd. (2003), str. 167.

²³ *Zbornik stihova XV. i XVI. stoljeća*, priredio Rafo Bogišić, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 5, Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1968, str. 78. (1. stih) i 93 (2. stih).

²⁴ H. L u c i ć – P. H e k t o r o v i ć: n. izd., str. 38.

²⁵ M. M a r u l i ć: n. izd. (1988), str. 162.

²⁶ M. M a r u l i ć: n. izd. (1988), str. 179.

²⁷ M. M a r u l i ć: n. izd. (1988), str. 190.

²⁸ V. J. B r a t u l i ć: n. dj., str. 145.

(s. 387, 393, 644), [*krivo*] **svidočen'je** (s. 430), [*krivo, lažno smišljeno*] **svidočtvo** (s. 406, 547, 611), **kriv** (s. 398, 430, 443, 463), **krivina** (s. 317, 455), [*pravu*] **kriviti** (s. 367), **zgriha** (s. 352), **zgrišen'je** (s. 429, 684, 753) itd. Neki se od tih naziva i ne primjećuju dok ih ne usporedimo s našim starim zakonima i statutima jer ne pripadaju samo pravnom nazivoslovlju. Uzmimo još dva primjera (*verovan* = 'vjerodostojan', *panjka* = 'kleveta') koja ćemo najbolje objasniti ako ih usporedimo s odredbama *Vinodolskoga zakona* i *Poljičkoga statuta*.

Verovani biše hinbe napunjeni;
Ki pravo hodiše, ostaše osujeni (s. 447–448)²⁹

Vinodolski zakon: *Vapiuć ubo pomagaite esu verovani ako reku s rotu (...) ako se more pokazati po verovanu svedoku.*³⁰ (čl. 7)

*A ti ki čteš, ne daj da tobom oblada
volja nika takaj ka panjke naklada* (s. 663–664)³¹

Poljički i statut: (...) *da nima nitkor u Poljicijah činiti smetnju ali razvrhu ali koje lige voditi ali parte, s česa more u Poljicijah biti skandao ali koja smetnja ali svada ali pake koje panjke snositi nepodobne (...)*³² (čl. 88)

Vidimo da često uz *svidočtvo* i *svidočiti* dolazi pridjev *kriv*. Potragu za takvom upotrebom ne moramo ograničiti na korpusu pravnih tekstova, usp. npr. u *Vinodolskom zakonu*: *Ošće ako se ki naide fals svedok ostani knezu ednoga vola ili 8 libar a strani koi bude suprotiv svedočiti od vse ne škode budi odrešena, ako bi se v koi riči imela osuditi.*³³ (čl. 52) Budući da Marulić uspostavlja analogiju između *Suzane* i *Isusa* (usp. s. 651–654), njezina uspjelost može se pripisati i upotrebi pravih kolokacija, pa u *Suzani* **krivo svedočiti** (*lažuć kuda htiše krivo svidočiti*, s. 644) vodi i do jezika lekcionara i slične literature u kojoj se opisuje *Isusova muka*, npr. u *Zadarskom lekcionaru*: *Vladavci tada popovski i vse više jiskahu krivo svidoštvo* (suidočstuo!) *suprotiv Isusu da ga na smrt pridadu.*³⁴

Dosadašnjim istraživačima nisu promaknuli u humanista uobičajeni katalozi, gomilanje riječi u različitim opisima, a najistaknutiji je opis Joakinova vrta, katalog fitonima. Sve su potvrde biljaka i plodova u *Suzani* unikatne (s. 92–121): *dub, hrast, čepris, borje, varba, javorje, loza, jabuka, tkunja žutica, mendula slatčica,*

²⁹ M. Marulić: n. izd. (2003), str. 181.

³⁰ L. Margetić: *Vinodolski zakon*, Adamić – Vitagraf, Rijeka 1998, str. 16.

³¹ M. Marulić: n. izd. (2003), str. 187.

³² M. Pera: *Poljički statut*, Književni krug, Split 1988, str. 492.

³³ L. Margetić: n. izd. (1998), str. 32.

³⁴ *Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*, priredila Dragica Malić, uvodne rasprave napisale Dragica Malić i Dunja Fališevac, Stari pisci hrvatski, 43, HAZU, Zagreb 2004, str. 54.

smokva krivica i zamorščica, orah, lišnjak, kostanje, kruška, šipak, naranča, višnja, črišnja, praskva, oskorušva, šešarka, rogač, blažak, murtila, ruta, mažurana, rusmarin, rusula, žilj, kaloper, smilje, garufal, viola.

I u Vetranovićevoj *Suzani čistoj* u opisu završne gozbe nalazimo različite vrste riba (*škrpine, trigle*,³⁵ *murine, podstave, cipoli, fazi, zubatci, ovrate*), ali taj je popis ipak skromniji od onoga što ga u *Riban'ju* daje njegov prijatelj Petar Hektorović pišući o ribolovu (*zubatac, škarčina, komarča, čarnorep, salpa, vrana, drozak, pic, pagar, šarag, trilja, arbun*, usp. Hektorović 1986: 64, s. 1110–1120). Potom je P. Hektorović opisao, sjetivši se pritom i dum Mavra, svoj gizdavi perivoj u kojem ima i *loze i voćaka*, u kojem je zastupljen i *čepriš* (= 'čempres'), *bazda* (= 'bazga'), *bus* (= 'šimšir'), *tamariš* (= 'metljika'), *kapara* (= 'kapara'), *žafra*n (= 'šafran'), *smokva indijana* (= 'vrsta kaktusa'), *jelsamin* (= 'jasmin'), *žilj* (= 'ljiljan'), *ruzmarin* (= 'ružmarin'), *oleandar* (= 'oleandar') (s. 1151–1158).³⁶

Vratimo li se Marulićevu opisu Joakinova vrta, uočiti ćemo da se neki od navedenih fitonima javljaju i u drugim Marulićevim hrvatskim tekstovima (kao što su *žilj, viola, rusmarin, naranča, mažuran* itd.). Ovom prigodom komentirat ćemo samo neka tumačenja u popratnom rječniku iz 1993. U njemu se ne donosi natuknica *višnja*, a *kaloper* je krivo protumačen ('vrsta mirisne trave', a ne 'rogač'). Iako se, kao što stara vrela pokazuju, *dub* i *hrast* često uzimaju kao sinonimi, Marulić je, nabrojivši i *dub* i *hrast*, očito razlikovao dva stabla, samo je danas teško reći koju je vrstu hrasta označivao *dubom* (= 'cer?').³⁷ *Lozu* iz 94. stiha ne bi trebalo objašnjavati u popratnom rječniku 'šuma', to je isto što i *lozica* iz 86. stiha. U popratnom rječniku iz 1993. neka su stabla pogrešno protumačena, primjerice, *jablan* iz 211. stiha (= 'jablan' umjesto 'jabuka').³⁸ Dva su drveta važna za Suzaninu obranu: u Marulića to je *gorski javor* (= 'šumski lovor') (s. 576) i *bor* (s. 606), što se ne poklapa s *Vulgatom* i drugim hrvatskim prijevodima (hrv. misali, lekcionari).³⁹ U Vetranovićevoj dramskoj obradi priče o Suzani stoje *česvina* i *trišlja*, a u suvremenom prijevodu *trišlja* i *jasika*. Osim toga, u Marulićevoj *Suzani* nalazimo i *drvo baosamit* (s. 219)⁴⁰ s kojega se stružu miomirisne smole (u Marulića *masti*). Ne treba zaboraviti da su ove potvrde dragocjene jer se javljaju prije prvih hrvatskih samostalno objavljenih rječnika.

³⁵ Riječ je o *trilji*. U rječniku Jakova M i k a l j e *Blago jezika slovinskoga* (Loreto–Ancona 1649–1651) zabilježene su sunatuknice: *trighlja* i *trighla* (v. i objasnidbu pod *barbun*).

³⁶ *Djela Petra Hektorovića*, za tisak priredio i uvodnu raspravu napisao Josip Vončina, Stari pisci hrvatski, 39, JAZU, Zagreb 1986, str. 65.

³⁷ O tome i potvrdama u starijim hrvatskim izvorima, napose rječnicima, v. N. Vajs: *Hrvatska povijesna fitonimija*, Biblioteka Prinosi hrvatskom jezikoslovlju, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2003, str. 72–75.

³⁸ J. B r a t u l i ć upozorava na »starije« značenje toga leksema, v. n. dj., str. 138.

³⁹ J. Bratulić razmotrio je i protumačio odstupanje od teksta hrvatskih glagoljskih misala i latiničkih lekcionara te teksta latinske *Vulgate*; J. B r a t u l i ć (1990), n. dj., str. 136, 138–139.

⁴⁰ Usp. N. V a j s: n. dj., str. 105–106.

U navedenom rječniku za neke riječi nisu navedena sva kontekstualna značenja, na primjer značenje riječi *god* u 23. stihu *Suzane* ne odgovara navedenom ‘čas, rok’, nego značenju koje je navedeno u rječniku uz Marulićevu *Juditu* u istoj ediciji (‘želja, volja’).

III. U Joakinovu perivoju nalazimo *tarzan zelen* i *zdenac studen* (83. i 84. stih), a te su sintagme česte u hrvatskim usmenoknjiževnim tekstovima. Osim toga, u Marulića nalazimo samo dvije potvrde za riječ koja označuje livadu, jednu u *Juditi*, a drugu u *Suzani*. U SPH 1 (str. 12) Kukuljević i Jagić izvorni zapis *tarzani* (1. izdanje *Judite*) čitaju *trzani*, a u izdanju iz 1988. u stihu 124. na str. 124 nalazimo *taržani* (*Široke taržani gdi su svaki cviti*; rima *taržani x šarani*). I jedno i drugo načelno je moguće jer to dopušta Marulićeva grafija, u kojoj grafem *z* može označivati i fonem /z/ i fonem /ž/.⁴¹ Međutim, u drugoj knjizi iste edicije, u Marulićevoj *Suzani*, u 83. stihu (*uza nj tarzan zelen mirisne travice*)⁴² nalazimo *tarzan* (izvornom grafijom rkp. NSK 6634: *tarzan*). Prema AR-u *taržan* za ‘livadu’ potvrđen je samo u Zoranića⁴³ (usp. AR s. v. 4. *tržan* i *tržanca* u AR-u). To je sumnjivo jer u *Planinama* nalazimo zapise *tarxanci* i *tarxani* (10a), što se također može čitati *tarzanci* i *tarzani* jer grafem *x* Zoraniću služi za označivanje fonema /z/ i /ž/.⁴⁴ Na koncu, treba reći da bismo se trebali opredijeliti za jednu lekciju u dvije Marulićeve potvrde i ne stvarati dublete umjetno (fantomske natuknice u rječnicima) ako su grafije izvora ambivalentne. Riješimo li i Zoranićevu potvrdu u korist oblika *tarzan*, eliminirat ćemo jedan prividni hapakslegomenon iz AR-a.

IV. Budući da je ključna riječ u *Suzani* *laž*, osvrnut ćemo se na koncept laži iz perspektive kognitivne teorije metafore, odnosno na ostvarivanje konceptualnih metafora kojima se laž izriče. U srednjovjekovnom *Cvētu vsake mudrosti* kaže se da je *istina* »(...) isto govoriti i pravo i ne *primešati ka istini* nijednu laž«, a *laž* je »protivna istini« i »(...) kada se skriva istina i hoteći lagati tere *pokruti* laž nekim malim *kolurom* istinu besedu (...)« (U *Cvētu istinu* simbolizira *jarebica*, a *laž* simbolizira *krtica*).⁴⁵ J. Le Goff tvrdi da je srednji vijek najviše mrzio laž i kako

⁴¹ T. M a r e t i ć: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Djela JAZU, IX, JAZU, Zagreb 1889, str. 12.

⁴² M. M a r u l i ć: *Pisni razlike*, priredio Josip Vončina, Sabrana djela Marka Marulića, 2, Književni krug, Split 1993, str. 56.

⁴³ P. Z o r a n i ć: *Planine*, za tisak priredili i uvodne rasprave napisali Franjo Švelec i Josip Vončina, Stari pisci hrvatski, 41, JAZU, Zagreb 1988, str. 89.

⁴⁴ T. M a r e t i ć: n. dj., str. 26.

⁴⁵ Istina je jarebica (»orebica«) zato što »jedna drugoj jaja krade, na kad se polegu, po naturi, po pen’ju vsaka pozna mater svoju i poteče k njoj. Tako je ot istini: *pokrivaj* človek *istinu lažju* koliko hoće, a istina le vazda ostaje na svojem meste«. Laž je krtica (»krt«) jer krt »(...) pod zemlju prebiva i nema očiju, a kada pride na svetlo tada umre. Tako je laž ku je vazda *pokruti nekim kolurom* ot istini, na kada svitlost ot istine laž otkrije, tudje umre laž kako krt« (str. 357). *Hrvatska književnost srednjega vijeka, Od XII. do XVI. stoljeća*, priredio Vjekoslav Štefanić i suradnici: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pantelić, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, Zora – Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 355 i 357.

u srednjovjekovnom rječniku postoji bogatstvo riječi kojima se mogu označiti »bezbrojne vrste laži i beskonačni broj lažljivaca«. ⁴⁶ I u navedenom srednjovjekovnom tekstu kaže se da ima više vrsta laži (*i laž je veliko zakoni*). Marulićev dvostih: *a to t' neće biti, jer će laž iztašćat, / Bog će toj hotiti, istina čista ostat* (s. 323–324) ⁴⁷ u skladu je s konceptualizacijom laži koja se može »primešati ka istini« ili »pokriti nekim kolurom ot istini«. Glagol *istašćati* (= 'iščeznuti, nestati') jasno pokazuje da je laž *hlapiva tvar* (boja, primjesa) koja iščezava i pritom ostaje samo čista istina. Na tom su tragu izrazi kojima se i danas služimo: *čista istina, gola istina*.

U stihu *lažu pravdom potuk, istinu podviže* (s. 330) očituje se spacijalna (orijentacijska) metafora ⁴⁸ po kojoj je sve što je dobro *gore*, a loše mora biti *dolje*. Treba još reći da se u Marulićevoj *Suzani* laž konceptualizira i kao predmet dobiven kovanjem, usp. stih: *da takim potvorom taku laž ukova* (s. 578). ⁴⁹ U stihu *rotom laže hude počеше obnajat* (s. 366) ironično se kaže da se laž zakletvom može okriti ili ukrasiti, a znamo da Suzana kao i svaka pravednica *urešena hodi pravdom ter kripostju* (s. 147). A *kripost* kao i *um* kao i *mudrost* u tim davnim vremenima *cvate* (*Fiore di virtù*, ili kod nas *Cvjet vsake mudrosti / kreposti*). Marulić u *Suzani* nasljeduje takvo poimanje: *Da veće kriposti izvarsno cvatihu / umi ter mudrosti kih ine nimihu* (s. 45–46).

Na sličan način mogli bi se analizirati i drugi koncepti (npr. *čast, grijeh/blud, strah, tuga, sram*). Primjerice, ako analiziramo osjećaj *srdžbe / ljutnje* u Marulićevu tekstu, vidimo da Suzana kao kršćanska pravednica ne može biti u *srdžbi* ili snažnoj *ljutnji*, pa se njezini nagomilani osjećaji u nemilosti oprezno iskazuju (plač i uzdisanje): ⁵⁰ *plaćuć pade nice, sama se bijaše / rukami uz lice ter gorko uzdihaše* (Marulić, s. 247–248). Međutim, kad je riječ o puku, Marulić je mogao upotrijebiti konceptualnu metaforu SRDŽBA JE VATRA: *saržbe vekši plami žežiše bo puka / ner oganj u slami uničen kad buka* (Marulić, s. 639–640). Analize koncepata moramo vršiti oprezno s obzirom na to da je riječ o davnim stoljećima i uvažavajući kulturne specifičnosti prilikom primjene anglosaksonskih teorija (jer za opisivanje ne postoji kulturno neovisan semantički metajezik, na što upozorava A. Wierzbicka ⁵¹).

V. Bujna sinonimija u *Suzani*, bez obzira na to je li riječ o posuđenicama ili domaćem leksiku, pokazuje da je Marulić svoj tekst pažljivo izgrađivao i nije mu

⁴⁶ J. L e G o f f: *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*, prevela Gordana V. Popović, pogovor Igor Fisković, Golden marketing, Zagreb 1998, str. 473–474.

⁴⁷ M. M a r u l i ć: n. izd. (2003), str. 177.

⁴⁸ O t o m e u: L a k o f f – J o h n s o n: n. dj., str. 14–21.

⁴⁹ Nadalje, v. 668. stih u kom se kaže da »laža zlo navija« (tj. namata).

⁵⁰ Usp. Z. K ö v a c s e s: *Metaphor and Emotion*, Language, Culture, and Body in Human Feeling, Cambridge University Press, Cambridge 2003, str. 171.

⁵¹ A. W i e r z b i c k a: *Semantics, Culture, and Cognition*, Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations, Oxford University Press, New York – Oxford 1992, str. 200.

ponestalo daha, kao što se obično misli kad ga se uspoređuje sa slavnom *Juditom*. Samo majstor riječi uspijeva jednostavno prikazati izmjenu osjećaja i raspoloženja, na primjer sramote, tuge i straha (usp. npr. s. 291–306). Usto, u spjevu Marulić uspješno iskorištava književnojezičnu tradiciju, ali i onu koja nije isključivo beletristička (pravni tekstovi, lekcionari, kolokvijalizmi). Usporedba Marulićeve i Vetranovićeve obrade priče o Suzani daje zanimljive rezultate. Osobito se zanimljivim čini istraživanje konceptualnih metafora u iskazivanju apstraktnih pojmova i osjećaja. Tim bi putom mogla krenuti daljnja istraživanja leksika hrvatskoga dijela Marulićeva književnoga opusa.

Amir Kapetanović

THE LEXIS OF MARULIĆ'S *SUZANA*

To date rather few scholarly papers have been written about Marulić's *Suzana*, but interest in this epyllion has not ceased since the time of the Illyrian movement. Previous investigators and textual editors have been mostly interested, as far as the language is concerned, in the localisms, the Romanic loan words, Marulić's lexical choice with respect to the Latin text from the Scriptures, and the hermeneutic and textual problems. In this paper the lexis of Marulić's *Suzana* is first of all analysed in relation to the loan words and the synonymic relations in the text. Then the linguistic and stylistic layers are analysed on the basis of a comparison of the lexis of *Suzana* with that of *Judita*, with Vetranović's dramatic *Suzana*, with the medieval legal texts (*Vinodol Codex* and the *Poljica Statute*) as well as the lectionaries (*Zadar*). Several textological observations are put forward with respect to previous editions (a »reading« and interpretation of some words). At the end, the concept of *the lie*, a key word in Marulić's *Suzana*, is examined from the aspect of cognitive semantics, by way of comparison with the treatment of the same concept in the medieval *Flower of All Wisdom*.